BERKI TÍMEA *

KIADÓI TERVEK ÉS ROMÁN IRODALMI EXPORT AZ 1970-ES ÉVEKBEN

Kulcsszavak: *kiadók és politikák, magyar és román irodalom, lektori vélemények, minőség, fordítás*

A nemrég lezárt, a 20. század hetvenes évei román irodalmának magyar recepcióját feltáró egyéni kutatás¹ az adatgyűjtés szintjén láthatóvá tette, miképp lehetetlenül el a magyar nyelvű könyvkiadás Romániában, és közvetve, miképp szűkülnek le a kisebbségi csoportok kulturális lehetőségei. Bibliográfiai kutatásról lévén szó, mégsem kerülhetők meg azok a mellékesnek számító kérdések, amelyek jelen tanulmány alapját is szolgálják, és amelyek további kutatások kiindulópontjai lehetnek.

Az 1970-es évek recepciótörténeti adatait feltárva és ellenőrizve kerestem rá olyan, a kutatás szempontjából másodlagos forrásokra, amelyek alapján az egyes kiadók politikája, megjelenítési tervei is nyomon követhetőek. A forrásértelmezés kezdeti szakaszában, illetve a tanulmányban csupán a magyarországi Európa Könyvkiadó 1970-es években kiadott Világ-irodalmi Tájékoztató vizsgálatára szorítkozom, azzal a céllal, hogy a román–magyar irodalmi kapcsolatok működését jobban érthessük.

Az általam is kutatott évtized/korszak irodalmi, kulturális, társadalmi és politikai életét érintő szakirodalomban a gazdasági reform visszavonása, az 1973-as kőolajválság és papírkriszisz, majd a papírfogyasztás észszerűsítésére vonatkozó Román Kommunista Párt Központi Bizottságának határozata², a cenzúra megszüntetése után is működő ellenőrzés, a művelődési minisztérium fennhatósága alá tartozó Kiadói Főigazgatóság viszonyulása az egyes kiadók megjelenítési terveihez³ meghatározó jelenségekként szerepelnek. Olyanokként, amelyek a könyvkiadás fokozatos visszaszorításához vagy ellehetetlenüléséhez vezettek a későbbiekben.

* BERKI Tímea (1977), dr., irodalomtörténész, posztdoktori kutató, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár. E-mail: berkitimea@index.hu.

1 Egyéni kutatói projekt, amelynek hivatalos címe: *Titluri și date în focusul analizei. Contribuții la istoria recepției maghiare a literaturii române în anii 1970* (magyarul: Címek és évszámok az elemzés fókuszában. Hozzájárulás a román irodalom 1970-es évekbeli magyar recepciója történetéhez). A kutatás anyagi támogatását a Humánerőforrás-fejlesztési operatív program 2007–2013. és az Európai Szociális Alap biztosította a „Sikerese fiatal kutatók – szakmai fejlődés interdiszciplináris és nemzetközi összefüggésben” POSDRU/159/1.5/S/132400 projektből.

2 GYÖRFFY GÁBOR: *Kommunista cenzúra a XX. században = Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai*. I–II. Szerk. JANKOVICS József–NYERGES Judit. Nemzeti Magyarországtudományi Társaság, Bp., 2004. 1120–1128.

3 A Kiadói Főigazgatóság az 1980-as években indoklás nélkül távolítja el azokat (pl. Gabriela Adameșteanu, Șt. Augustin Doinaș, Ion Caraion, Angela Marinescu, Ileana Mălăncioiu, Florin Mugur munkáit). Vö. DÁVID Gyula: *Erdélyi irodalom – magyar irodalom. Tanulmányok, cikkek, jegyzetek*. Pallas Akadémia, Csíkszereda, 2000. 245.

Mi több, olyan megfogalmazást is találunk, miszerint ezek a változások 1977-től szellemi etnocídiaként működtek volna.⁴ A Párizsban közölt szamizdat kiadványból idézett megfogalmazás a kisebbségi léthelyzet veszélyeztettségére kívánta felhívni a figyelmet.

A hetvenes évek kulturális életét tárgyzó másodlagos irodalomban a könyvkiadásra vonatkozó szövegek érdekesek e tanulmány szempontjából. Nagyrészt kerüli a politikai frazeológiát, és írásai is tárgyyszerűek annak a kiadványnak⁵, amelyet Koppándi Sándor kommunista politikus szerkesztett, és amelyben Szász Béla jegyzi a könyvkiadással foglalkozó szöveget.⁶ A *romániai magyar könyv* című tanulmányban Szász statisztikai adatokat közöl a magyar nyelvű könyvkiadásról. Ezek azt mutatják, hogy 1974-ig felfelé ível a megjelent címek és példányszámok sora, ezután mindkét szempont csökkenő tendenciát mutat az egyes kiadók esetében. A legtöbb magyar nyelvű kiadványt legnagyobb példányszámban publikáló kiadók rangsorának első helyén a Kriterion áll, majd a Dacia, Ion Creangă és a Politikai Könyvkiadó következik. A Kriterion Kiadó jelentősége vitathatatlan ebben a korban – több szempontból is.⁷ Az 1974-ig felfelé ívelő könyvkiadási statisztika is alátámasztja azt az érvelést, miszerint az 1968–1972, 1972–1974 közé eső időszakot kulturális kisforradalomként lehet tekinteni⁸. Ez az az időszak, amikor a kiadói decentralizálás következtében 1969 után megélniük a könyvtermelés, a nemzetiségi irodalmak román nyelven is megjelennek, nő a lektorok szerepe is⁹.

A kiadói megjelentetési tervek és az aktuális kultúrpolitikai kontextus egyaránt befolyásolta azt, hogy mi jelenhetett meg a könyvpiacra. 1971-ben elindulhatott a Biblioteca Kriterion-sorozat, amely a romániai magyar műfordítók tolmácsolásában publikálta románul a magyar irodalom mellett a romániai kisebbségek szellemi teljesítményeit is.¹⁰ A sorozatban 1989-ig 10–12 könyv jelent meg évente.

A Kriterion a hetvenes években több tíz kiadványt exportál a Magyar Népköztársaságba, köztük magyarra fordított román és német nyelvű irodalmat, ezáltal a nyugati magyarok számára is hozzáférhetővé téve a romániai irodalmakat.¹¹ Ez a közvetítői, exportáló tevékenység az, amely jelen tanulmány megírására késztetett abból a megfontolásból is, hogy a magyar nyelvre fordított román irodalmi alkotások közül, melyek azok, amelyek külföldön is olvashatóak, milyen irodalomképet fogalmaznak azok a kiadók, amelyek közvetítik a fordításokat,

4 TÓTH Sándor: *Jelentés Erdélyből II.* (1987). Magyar Füzetek, Párizs, 1989 (Magyar Füzetek könyvei 13). 90.

5 Erről bővebben lásd <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3789/> (2016. 01. 09.)

6 Szász Béla: *A romániai magyar könyv = A romániai magyar nemzetiség*. Szerk. KOPPÁNDI Sándor. Kriterion, Buk., 1981. 403–422.

7 Ezt hangsúlyozták a kiadó alapításának 45. évfordulója kapcsán megjelent összefoglalók, cikkek, interjúk. De nem hagyható említés nélkül BARTHA Katalin Ágnes posztdoktori kutatói tevékenysége sem, amely alapvető kiadótörténeti kérdéseket vizsgál, vagy a 2014 decemberében Árkoson megszervezett Kriterion-konferencia.

8 NOVÁK Csaba Zoltán: *Aranykorszak? A Ceausescu-rendszer magyarságpolitikája*. I. Pro-Print, Csíkszereda, 2011 (Források a romániai magyarság történetéhez).

9 Vö. BEKE György: *Új kiadói láthatár = A Kriterion műhelyében. Beszélgetések Domokos Gézával a Kriterion Könyvkiadóról*. Kossuth, Bp., 1988 (a továbbiakban *A Kriterion műhelyében*). 10–17.

10 Lásd <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/2983/> (2016. 01. 09.)

11 BEKE György: *Józanág = A Kriterion műhelyében* 32–53.

kik vesznek részt ezekben a folyamatokban, és milyen kapcsolattörténeti következményei vannak mindennek.

A magyarul megjelenő román irodalom mint bibliográfiai tétel jelentette posztdoktori kutatásom tárgyát. Innen tekintve a fordítás kérdését, kiviláglik, hogy az 1950-es évektől megváltozik a fordítás gyakorlata. A hatvanas években még a fordítók ajánlották a kiadónak a megjelentetésre érdemes műveket, egy évtizeddel később, pl. 1973-tól már tízéves kiadói tervek készülnek a klasszikus román irodalom magyar nyelvű publikálását célzandó. A romániai magyar írók mind tolmácsolói lesznek a román irodalomnak – magyarországi közreműködőkkel együtt.¹² A hetvenes években változás következik be a kapcsolatok történetében is, illetve a fordítás esztétikai szerepe is egyre erőteljesebbé válik¹³. Jellemző lesz az, hogy egy kötetet egyetlen fordító fordít le, továbbá olyan fiatal fordítók jelentkeznek ebben az időszakban, mint Csiki László, Bogdán László vagy Szávai Géza. Dávid Gyula vonatkozó szövegében azt is hangsúlyozza, hogy a magyar anyanyelvű olvasók románul is olvasnak, hiszen a kétnyelvűség új körülményeket teremtett. 1984-től az erőszakos asszimiláció és a totalitarizmus eredményeként¹⁴ szorítják vissza a publikálandó kiadványok számát, csupán a klasszikusok újrakiadása lehetséges, de abból is alig néhány kötet.

Az irodalmi export szempontjából nagyon fontos tényező az 1950-es évektől létező közös könyvkiadási egyezmény. Ennek keretében a magyarországi Európai Könyvkiadóval közösen publikált, románból magyarra fordított munkák, azaz 756 mű 6,143,593 példányszámban került kivitelre, főként Magyarországra.¹⁵ Az eredményként elkönnyelhető számadatokkal párhuzamosan orvosolhatatlan gondok is felütik fejüket, például: „Nálunk (értsd: Romániában – B. T.) a nyomdai átfutás ideje átlagban 5–6 hó, de néha még rövidebb is, és úgy látszik, hogy a magyarországi partnereknek ezt nem mindig sikerül figyelembe venni. Mire egyik-másik könyv megrendelése eljut hozzánk, itt a könyv már régen megjelent, és a nyomda beolvastotta az ólmot, a rendelést tehát nem tudjuk teljesíteni.”¹⁶ Ez állt fent az alábbi művek esetében: László Ferenc munkája a Bartók-centenáriumról; Kántor Lajos, *A hiány értelmezése*; Huszár Sándor, Bodor Pál, Vári Attila, Mózes Huba regénye, Marin Sorescu, Balla Zsófia kötete. Érdekes aspektusa a folyamatnak az, hogy például *Az Elfújta a szél* vagy a *Réztábla a kapu alatt* c. kötetek megjelentetése mellett gazdasági érvek szóltak: ezek kiadása és árusítása, illetve keresletük a veszteséges vállalkozások kiadásának fedezését segítették elő. Nem egyértelmű azonban a romániai kiadók számára, hogy ezeket Magyarország miért nem vette át. Így történhetett meg, hogy a Kriterion e kiadványai Magyarországon, a feketepiacon kerültek forgalomba.

Az államközi könyvkiadási egyezmény segítségével a romániai Kriterion és a magyarországi Európa Könyvkiadó oroszlánszerepet vállalt abban a folyamatban, amit e tanulmány

12 Domokos János Panait Istrait, Szenczei László Mateiu Caragialét, Jékely Zoltán Victor Eftimiut, Gáldi László Rebreanut és Ionel Teodoreanut, Réz Pál George Călinescut, Belia György Beniuc-prózá, Kolozsvári Papp László Augustin Buzurát és Romulus Gugát, Áprily Lajos Tudor Argehezit, Lucian Blagát, Ion Pillatot és Macedonskit fordít.

13 Vö. DÁVID Gyula: *i. m.*

14 Az agresszív diktatúra jelenségeiről, a népiábráról, magyarellenos publikációkról, tankönyvpropagandáról részletes elemzést nyújt TÓTH: *i. m.*

15 SZERDAHELYI István–HAYNAL Kornél: *Hidépítés = A Kriterion műhelyében* 134–139.

16 Uo. 137.

irodalmi exportnak nevez, azaz a szellemi termékek közvetítésében, külföldi megismertetésében, terjesztésében és fogadtatásában. A román irodalom külföldi exportjának egyik legfontosabb útját tehát a műfordítások publikálása és terjesztése jelentette, és ebben a folyamatban a magyar nyelvű fordításoknak – számbeli fölényük révén – kulcsfontosságuk volt, mint ahogy a kiadóknek is. Magyarországon az Európa Könyvkiadó hatáskörébe tartozott ez a feladat, ezért is tartom fontosnak megvizsgálni a kiadó viszonyulását a kérdéshez. Forrásom az Európa Könyvkiadónak az 1970-es években publikált Világirodalmi Tájékoztatói. Ez a kiadvány 1964 és 1986 között jelent meg az Európa Könyvkiadónál. Előzményének tekinthető az 1950-es években, a Magyar Írók Szövetsége által kiadott azonos című sorozat.

A továbbiakban e forráscsoport 1970 és 1980 között kiadott darabjait vizsgálom, néhány a román–magyar irodalmi kapcsolatok működését érintő kérdést is felvetve. Egy olyan kiadványról van szó, tehát, amely recenziókiadványokat és lektori véleményeket közöl havi bontásban a Magyarországon megjelenésre ajánlott/elutasított világirodalmi alkotásokról. Szerkesztői megjegyzik, hogy a Világirodalmi Tájékoztatóban közölt recenziókiadványok a lektorok véleményét tükrözik, és nem fejezik ki szükségképpen a kiadó állásfoglalását. Mégis, ezek a vélemények befolyásolják azt, hogy az Európa Könyvkiadónál majd mit lehet vagy nem lehet megjelentetni, hogyan alakulnak a kiadói tervek. Itt pontosítanám a tanulmány címét, hiszen a kiadói tervek mögött álló érveket és politikákat csak részlegesen befolyásolják a lektori vélemények, nem lehet egyenlőséget tenni köztük. E tanulmány tehát bizonyos szeletét mutatja meg e problémának.

A politikáknál maradva a világirodalomnak számító irodalmak között méltán kap helyet a román irodalom is a vizsgált időszakban. 1970 és 1973 között ilyen megfogalmazásban fordul elő, viszont 1980-ig párszor változik: 1973-tól román és erdélyi magyar irodalom, 1974-től – román és romániai magyar irodalom változatban szerepel. Jogosan kérdezzük rá arra, miért e változás. Valószínű a romániai helyzet és Magyarország viszonyulása a kisebbségben élő magyarság iránt befolyásolja a különbségtételt. Míg az elején nemzeti irodalom értelemben szerepel a román, 1973-tól már egy regionális irodalom-fogalmat használnak a tájékoztató szerkesztői: az erdélyi magyart. Ezt a változatot váltja a kanonikussá vált, először Kristóf György kolozsvári egyetemi tanár, irodalomtörténész által az 1920-as években használt romániai magyar irodalom fogalma, amely egyértelműen utal a kisebbségi létre.¹⁷ Ekként a romániai irodalom kéttényezősként szerepel: egyfelől van a világirodalomban is helyet kapó román irodalom, másfelől bekerül egy olyan magyar irodalom, amely nem egyenlő a magyarországival. Valamiféleképpen egy viszonyrendszert is leír ez a megkülönböztető fogalmazás, miközben másfelől a román irodalommal sem egyenlő az ország területén élő, termelődő magyar nyelvű romániai irodalom. Mintha a mérleg nyelve billenne: Romániában a homogenizációs és asszimilációs politika következtében a nemzetiségi, kisebbségi kultúrák ellehetetlenítése a cél, addig a Világirodalmi Tájékoztatóban egyre hangsúlyosabb – szimbolikusan legalábbis – a magyar–román különállás.

Bár a román irodalom exportja érdekelt, megnéztem azt is, mi kerül át a romániai magyar irodalomból ebbe a kiadványba, és azokat hogyan értékeli a lektorok. A forráscsoport tanulmányozása közben vált egyértelművé, hogy egyetlen szöveget több lektor is véleményez, illet-

17 Lásd erről bővebben KRISTÓF György: *Kritikai szempontok a magyar irodalomtörténetben. Tanulmányok*. S. a. r. GAAL György. Kriterion, Kvár, 2013.

ve, hogy ezek a vélemények esetenként ellentmondásosak vagy nehezen összeegyeztethetőek. Érdeemes utánajárni annak, hogy milyen szempontok mentén kategorizálhatóak az esetleges ellenvetések, ezt viszont az nehezíti, hogy számos esetben csupán annyi szerepel a mű adatai mellett, hogy negatív/pozitív lektori vélemény vagy jelentős/nem jelentős az értékelt mű.

Mivel nincsenek pontos információink arra nézvést, hogy kik állnak a névtelenül publikált lektori vélemények mögött¹⁸, hogy milyen szakmai háttérrel rendelkeznek, a szövegekből próbálom rekonstruálni azt a szempontrendszert, amelyet érvényesítettek.

Az egyes vélemények mégis tájékozottságról árulkodnak, hiszen például Beke György, *Kagylók tengerzúgása* c. aforizmagyűjteményének fordítását Beke korábbi, *A kő bölcsessége a keménység* c. hasonló kiadványa sikere felől olvasták és értékelték pozitívan. Szintén a jártasság és az előzményekre való odafigyelés példája az az észrevétel, miszerint Constantin Chiriță *Pescărușul alb* vagy Ion Dumitru Teodorescu *Strigățul de nuntă al păunului* c. regénye plágium-gyanús utáncsat. A könnyedebb műfajok mint a krimi vagy a lektúr sem részesülnek pozitív véleményezésben. Egyik legkonkrétabb ellenvetés a terjedelemlre vonatkozik, valószínű, ezt a kiadó is szabályozta, terjedelmi korlátokat megszabva¹⁹. A teljes elvetés mellett felmerül többször is annak lehetősége, hogy válogatás legyen, ne teljes kiadvány, illetve vagy a szerző egyéb műveivel összeválogatva vagy más szerzők hasonló műfajú, témájú szövegeinek társaságában jelenjen meg. A szelekció mint lektori javaslat a terjedelemtől eltekintve még egy esetben visszatér: a fiatal, pályakezdő szerzők esetében. Ilyenkor a lektorok a fiatalok műveit első körben válogatásokba, antológiákba illesztenék, majd utána következhet az önálló kötet kiadása. Ez a javaslatként megfogalmazódó stratégia az ismerős szerzői nevet tartja a befogadás kulcsának, az ismerősséget pedig fokozatosan érné el az átlagolvasók körében.

Egy fontos értékelési szempont a műfajiság. A lektori vélemények minél változatosabbá kívánják tenni a román könyvkinálatot. A líra, próza, dráma mellett az útleírás, emlékirat vagy kéziratként a kiadóhoz került munka is a lektorokhoz kerül.²⁰ Kötetét pozitívan értékeli.

A témaválasztást tartják szem előtt akkor, amikor elcsépeltnek neveznek egy témát, és ezért elutasítják az azt tárgyaló művet. A kevésbé érdekfeszítő téma miatt kerül elvetésre Ion Lăcrănjan *Ploaia de la miezul nopții* c. szövege, hiszen az a parasztság szemszögéből láttatja a romániai kollektivizálást. A szöveg kérdésfelvetése a hetvenes évekre már elveszítette aktualitását, számtalan korábbi értelmezése, feldolgozása magyarul is olvasható. Marin Preda, *Imposibila întoarcere* c. regényéről ezt írják: „A lektor szerint a könyvben leírt nehézségek föltárása Románia belügye, s a kötet esztétikai szempontból sem egyenlő értékű, így a teljes kötet kiadásáról le kell mondanunk. Bőven akad a kötetben antológiába való írás. Váloga-

18 „Nem kellett egy irodalom szakértőjének lenni ahhoz, hogy valakitől lektori véleményeket kérjenek, de persze a nyelvet ismerni kellett. A lektorálás amolyan mellékkereset volt. Román szakértőnek számított Réz Pál, Belia György.” Horváth Andor szíves közlése. Hozzáteszem, hogy Belia György a magyar–román kapcsolatok története felől is kiemelkedő szereplő, például interjúalanyként van jelen abban a kötetben, amely a két kultúra közötti kapcsolatokra kérdez rá, és amelyet Beke György állított össze és publikált 1972-ben a *Kriterion*-nál *Tolmács nélkül* címmel.

19 Pl. Zaharia STANCU: *Vântul și ploaia*. I–II. c. kötete mellett az a megjegyzés áll, hogy terjedelme nem teszi lehetővé kiadását. Lásd *Világirodalmi Tájékoztató* 1970/szeptember. 26.

20 Veronica PORUMBACU *Voce și val* c. kötetét például azért javasolják kiadásra, mert az a szerző magyarországi utazási élményeiről is számot ad. Lásd *Világirodalmi Tájékoztató* 1977/június. 15.

tás”²¹ A szűkebb olvasóréteget megszólító, szakmai szempontból (pl. Kínáról) írt kötetek is kirostálódnak, a népszerűbbekhez vagy ismertebbekhez (pl. Amerikáról írtakhoz) hasonlóan. A mérleg másik oldalán az ismeretlenség szempontja áll. Onisifor Ghibu *Amintiri despre oamenii pe care i-am cunoscut* c. kötete olyan személyiségeket sorakoztat fel, amelyek közül a magyarországiak csak egy-kettőt ismernek. A fentebb vázoltak alapján kitűnik, hogy a téma-választás és kérdésfelvetés olyan szempontok, amelyek érvényesítésekor a véleményező a magyarországi olvasói befogadást elsődlegesnek tartják.

A román irodalom magyar recepciója felől fontos látni azt, hogy a lektori recenziók nem csak a szépirodalomra vonatkoznak, hanem a másodlagos irodalmat is figyelik, illetve annak viszonyát az elsődlegeshez. Az értelmező jellegű szövegek csak abban az esetben részesülnek pozitív elbírálásban, ha a magyarországi olvasó számára egyértelmű, hogy mire vonatkoznak. Camil Petrescu több szépirodalmi alkotása már korábban megjelent magyar fordításban²², viszont meg nem jelent filozófiai munkájáról írt naplója, jegyzetei, a *Note zilnice* kevésbé releváns a kiadó szempontjából, mert ezekkel a főljegyzésekkel az olvasó nem tud mit kezdeni.²³ Hiányzik tehát az az elsődleges szöveg vagy kontextus, amely segítené a befogadást. Ugyanez a kifogás merül fel az irodalmi monográfiák mentén is, a Caragiale-monográfia, Gerda Barbilian Ion Barburól, George Gana Lucian Blagáról írott kötete egyaránt elutasító véleményt kap.

Magyar nyelven publikált román irodalomról lévén szó, megkerülhetetlen szempont bármilyen értékelésnél a fordítás kérdése. A hetvenes években a fordítás már minőségi kérdés-ként kezelendő, mint ahogy erre a lektori vélemények is rávilágítanak. Anton Holban *Romanul lui Mirel. Parada dascălilor* kötetének magyar változata 1972-ben nem nyeri el a lektor tetszését, az más fordítást javasol. 1978-ban már pozitívré vált a vélemény.²⁴ Gabriela Adameşteanu *Drumul egal al fiicărei zile* fordítása terjedős, Paul Drumaru *Făptura* c. kötetének magyar tolmácsolása nem hoz létre egyértelmű regényvilágot – ezért kapnak negatív minősítést. Gheorghe Tomozei *Lovas mennyország* című verskötetete kéziratként kerül a lektorhoz, aki így vélekedik: „Miután magyar nyelvű tolmácsolásban tartjuk kezünkben, nehéz eldönteni, hogy a hiányosságokat a költőnek, vagy a fordító Balogh Józsefnek rójuk-e fel. A jó átlagtól a mű csak néhány sorában emelkedik magasabbra. Ezért belső lektorunk eltekintene a versek hazai publikálásától”.²⁵ Tennék ezt annak ellenére, hogy egy hónappal korábban még a kis példányszámú kiadást javasolták.²⁶ Hasonló történik Ion Brad *Fehér vadászat* c. kötetével, egyik lektor jelentéktelen műnek tartja, a másik pozitívként minősíti, hiszen a romániai magyar mű-

21 Lásd *Világirodalmi Tájékoztató* 1972/november. 33.

22 Jelesül: BĂLCESCU: *Történelmi színmű* (1950, ford. Lajtha Géza), *Responsabilitate* (1961, ford. Vigh Károly), *Un om între oameni* (1961, ford. Vigh Károly), *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* (1969, ford. Szász Béla).

23 *Világirodalmi Tájékoztató* 1977/április. 17.

24 1978-ban Kántor Erzsébet fordításában jelenik meg a Kriterion Kiadónál Holban kötet, ezt veszi át az Európa Könyvkiadó is. Vö. *Világirodalmi Tájékoztató* 1978/szeptember. 14. és RÉTHY Andor–ÚJVÁRI Mária–VÁCZY Kálmánné: *Romániai magyar könyvkiadás 1960–1989*. Online: <http://rmk.adatbank.transindex.ro/index.php?action=szerzo&sz=K%C3%A1ntor%20Erzs%C3%A9bet&k=3396>

(2015. 11.)

25 Lásd *Világirodalmi Tájékoztató* 1972/január. 13.

26 Lásd Uo. 1971/december. 16.

fordítók élgárdája fordította.²⁷ A lektori véleménykülönbségek a Világirodalmi Tájékoztatót olvasó számára nem oldódnak fel, viszont, ha a kiadó megjelentetési tervét vagy a már kiadott munkák listáját is kézhez vehetnénk, sokkal egyértelműbb volna a kép. Addig is kitűnik a havi kiadványokból, hogy a második, harmadik lektor ismeri az első véleményét, értékelésekor utalhat erre, viszonyítási pontként használhatja saját érveinek megfogalmazásakor.²⁸

Mint láttuk, a fordítás minősége, de a fordító személye is befolyásolhatja azt, hogy pozitív vagy negatív értékelést kap egy adott mű. Ebből a perspektívából egy, a szépirodalmon kívüli szereplő, a fordító válik egyenrangúvá a szerzővel, ugyanis fordítása által önálló életre kel egy, a kibocsátó nyelvben és kultúrában eredetinek tekintett mű. A fordításbeli hiányosságok pedig rávilágítanak a szerző és fordító különállására és a szövegek ekvivalenciájának problematikusságára. Ezzel pedig a kulturális antropológiai értelemben vett fordítás-értelmezés terepére jutnak a recenzensek, és a minőségi szempont korlátaival szembesülnek – kimondatlanul.

1972-ben Emil Giurgiuca verseiből *Távozások* címmel jelent meg egy válogatás a Kriterion Könyvkiadónál. 1973-ban az Európa Kiadó által felkért lektor a következőket írja: Giurgiuca nem kiugróan nagy költő²⁹, de érdeme, hogy magyarra fordítja a román irodalmat, és „a kis versgyűjteményt a legkiválóbb romániai magyar költők fordították kitűnő, gondos formában, pozitív”.³⁰ Esetében fordítói munkája, illetve alkotásai fordításainak minősége meg a fordítók kiléte döntő. Az érvek eltolódnak tehát az eredeti irodalomtól a fordítás felé, az válik fontosabbá, ami komparatistikai szempontból korántsem elvetendő. Mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül ezt a lektori véleményt, mert éppen az esztétikai érték és minőség fogalmak ellenében működik, és pontszerűen, mintegy alulnézetből érzékelteti a problémát: a román irodalom magyarításában – de más irodalmak esetében is – a fordítás válik elsődleges szemponttá, nem a műalkotás.

A kulturális közvetítés folyamatában történik meg a hangsúlyeltolódás, és ezért lehetséges az, hogy gyengének ítélt alkotások jó fordításban értékesebbnek tűnjenek, és a fordító hozzáértésének köszönhetően részévé válnak az irodalmi exportnak. A minőségi szempont más szinten érvényesítődik, és ez a szint a fordítás vagy fordítók szintje, és távol kerül az alkotás/alkotó/eredeti irodalom szintjétől.

Előfordul, hogy a minőségi fordításnak köszönhetően a recenzensek véleménye egyben értékítéletet is kifejez, mint amilyen a következő idézet: „a legjobb román regény az utóbbi években”. Ilyennek minősül Augustin Buzura *Absenții* c. regénye vagy Platon Pardău (*Ore de dimineață*) írásai. Dumitru Țepeneag *Așteptarea* (A várakozás) c. szövege olvastán jegyzi meg a lektor, hogy kirobbanó tehetségű író, és több művének megtekintését és önálló kötetben való megjelentetését javasolja.³¹

27 Lásd Uo.1972/május. 24., illetve június. 28.

28 Vö. a *Világirodalmi Tájékoztató* 1974-es februári, áprilisi, májusi számaiban közölt lektori véleményeket.

29 Emil Giurgiuca fordítói pályája akkor indul el, amikor a kommunizmus idején művei indexre kerülnek, és kényszerfoglalkozásként vállalja a román irodalom magyar tolmácsolását. Erdélyi költők csoportjához tartozik a negyvenes évektől, aki szerencsésen ötvözi a hagyományos és modern költészet jegyeit. Lásd erről bővebben Liviu GRĂȘOIU: *Emil Giurgiuca sub povara vremilor*. Vestala, Buc., 2006; Adriana TODORAN: *Emil Giurgiuca. Studiu monografic*. Altip, Alba Iulia, 2013.

30 *Világirodalmi Tájékoztató* 1973/február. 31.

31 Vö. *Világirodalmi Tájékoztató* 1973/augusztus. 41.

Egy újabb csoportként különíthetők el azok a vélemények, amelyek az újraközlésre vagy már magyarul megjelent szövegek újabb fordítására utalnak. Franyó Zoltán Román költők cím alatt olyan fordításokat publikálna, amelyek már megjelentek budapesti és bukaresti antológiákban, már olvashatóak. A lektornak feltételezhetően tudomása van erről vagy ellenőrizte a fordításokat, mielőtt negatívan ítélte volna meg a kezdeményezést. Ugyanígy történik Zaharia Stancu *Povestiri de dragoste* (Elbeszélések a szerelemből) kötetével, mely részben már olvasható magyarul. Az eredetiség vagy újdonság sokat nyom a latban a pozitív recenzióknál, ennek ellenére a jól bejáratott vagy már ismert szerzők munkáihoz képest – amelyek önálló kötetekben kerülnek kiadásra –, a fiatal szerzők csak válogatott kötetekbe kerülhetnek be, legalábbis ez derül ki, amint erre már fentebb utaltam, a hetvenes évek lektori véleményeiből.

A példányszámra vonatkozó megjegyzések is megfontolandóak. A gyengébbnek ítélt alkotások mellett az értelmező irodalmi műveket ajánlják kisebb példányszámú kiadásra. Gheorghe Tomozei már említett kötetén kívül Domokos Sámuel, *Octavian Goga a költő és műfordító*, valamint a *József Attila és a román költészet* c. munkák kiadását kis példányszámban javasolják. Az utóbbihoz fűződő véleményből idézek: „Haszonnal forgathatják román fordítóink is, ezért elérhetővé kell tenni kis példányszámban a könyvet Magyarországon is”.³² Az elérhetővé tévés, azaz az exportálás szótára a lektori véleményekben változó: a kiadásra ajánlás mellett néhol az átvételt vagy a fordítást szorgalmazzák.³³ A kiadásra ajánlás kéziratok vagy a közös megállapodás keretében közösen vállalt kiadói vállalkozások³⁴ esetében fordulhat elő, de sokkal érdekesebb a fordításra ajánlás gesztusa. Ez arra enged következtetni, hogy eredetiben, azaz román nyelven olvasta el az Európa Könyvkiadó lektora a véleményezett szöveget, és továbbgondolva, volt román nyelvet értő lektor is a kiadóban.³⁵ Nyilván ahhoz, hogy a feltételezést bizonyítani tudjuk, további kutatásokra lesz szükség. Nem elvetendő annak a lehetősége sem, hogy a budapesti ELTE román tanszékének munkatársai is részt vállaltak a lektorálásban – mellesleg saját kutatásaik is biztosították a magyarországi romanisztika fejlődését, és kiadványokként előfordultak a lektorált művek sorában³⁶.

Összefoglalva a lektori vélemények fentebb körvonalazott szempontrendszerét, állítható, hogy a lektorok, recenzensek a magyarországi olvasó igényeit, ismereteit és tájékozottságát tartották szem előtt, a befogadásra figyeltek, és ez így van rendjén, amennyiben – esetünkben – a román irodalom magyar recepciójáról van szó. Nem túl árnyalt ez a megállapítás, viszont az eddig rendelkezésre álló és átvizsgált források nem tartalmaznak olyan adatokat, amelyek felől a kiadás egyéb aspektusai is értelmezhetőek lennének. Mi több, 1979 júliusától változás

32 *Világirodalmi Tájékoztató* 1972/szeptember. 28.

33 Pl. George CĂLINESCU: *A dolgok dicsérete* c. kötete még kéziratként szerepel a Kritérionnál, tudjuk, hogy Deák Tamás fordította. A recensens átvételét javasolja – azaz, ha majd a Kritérion megjeleneti, az Európa átvész belőle. Lásd *Világirodalmi Tájékoztató* 1974/július. 25.

34 Az érdekesség kedvéért megjegyzem, hogy az a romániai kiadvány, amely alapján sikerült a román irodalom magyar recepciójára vonatkozó adatokat összegyűjteni, a hetvenes évek legelején még rögzítette, ha bizonyos könyvek a közös könyvkiadási egyezmény keretében láttak napvilágot. Vö. *Bibliografia R.S.R. Articole din publicații periodice și seriale*. Biblioteca Centrală de Stat a R.S.R., Buc., 1970–1980.

35 Ha azonosítani kívánjuk ezeket a lektorokat, akkor Horváth Andor elmondására utalhatunk vissza, miszerint Réz Pál román szakértőnek számított, Belia Györgyhoz hasonlóan. Vö. 18.lj.

36 Pl. Domokos Sámuel Octavian Gogáról írt monográfiája.

állt be a Tájékoztató szerkesztésében, eltűntek a leíró vélemények, csak recenziókvonatot szerepelt az egyre kisebb számban publikált címek mellett, illetve a pozitív vagy negatív címke.

Nem a Kriterion az egyetlen kiadó, amelytől műveket vett át az Európa, hanem a Dacia és Albatros Kiadók munkái is érdekelték. Viszont a Kriterion volt a legmozgékonyabb Európa-szerte, erős hálózatot épített ki Románia határain túl is.

A bukaresti Irodalmi Könyvkiadó által 1965-ben indított, majd 1970-től a Kriterion által kiadott Horizont-sorozat világirodalmi művek magyar fordítását publikálta.³⁷

„A belföldi példányszámon kívül jelentős tételekben készültek a (sorozat – megj. általam – B. T.) kötetei exportra a Magyar Népköztársaságba s 1967-ben (Victor Hugo, H. G. Wells és R. Kipling műveiből) Jugoszláviába is”.³⁸ A sorozat magyarországi exportját az Európa Könyvkiadó fizette.³⁹ Bár a sorozat nem kimondottan a román irodalmi alkotások fordítására figyelt, hiszen azokat az 1964-ben indított *Román Írók* sorozat⁴⁰ közölte, mégis fontos abban a kulturális közvetítésben, amelyet a hetvenes években tovább folytat az Európa Könyvkiadó. A Kriterionnal közös könyvkiadás működéséről Dávid Gyula szolgált adatokkal: az Európa megmondja, mit szeretne és azt a Kriterion megcsinálja, a Kriterion válogatja a románokat, lefordíttatja.⁴¹ Az Európa Könyvkiadó idővel saját sorozatot hoz létre *Lira Mundi* címmel, amelybe román költőket is beválogat. A Kriterion vonalán szerveződött sorozat fordítóit már ők bízzák meg, és így jelenhetnek meg Eminescu- vagy Áprily-kötetek. Az irodalmi exportban tehát a magyarországi és romániai fél is részt vállal és eredményes együttműködésének köszönhetően újabb és újabb közös vagy egymás tevékenységéből inspirálódó vállalkozást hoz létre. Az Európa Könyvkiadó vállalása, miszerint fizeti a kiadott művek exportját, bizonyára nagyban függött a fölé rendelt intézmény, a Kiadói Főigazgatóság politikájától.⁴² A Szépirodalmi Könyvkiadó a közös könyvkiadási megállapodásról azt jelenti, hogy: „harmincöt művet lektoráltunk 1970 első felében a közös könyvkiadás keretében, ebből harmincat rendeltünk meg”,⁴³ illetve ami kevésbé érdekes e tanulmány szempontjából, de az érem másik oldalát tükrözi, hogy „az elmúlt félévben húsz romániai magyar író kéziratát lektoráltuk, s ebből 17-et rendeltünk meg”.⁴⁴ Azaz a román irodalom magyar nyelvű átvétele mellett a magyarországi kiadók a romániai magyar könyvtermést is terjesztik, egyforma arányban utasítva el negatívan véleményezett köteteket.

Innen visszapillantva, az Európa Könyvkiadó *Világirodalmi Tájékoztatójának* az 1974-es évig tartó besorolásán nem kell meglepődnünk, mert a „romániai irodalom” fogalom alá ter-

37 Lásd <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/1491/> (2016. 01. 11.)

38 Uo.

39 Dávid Gyula szíves közlése. Ezúttal is köszönöm segítőkészségét és érdeklődését kutatásaim iránt.

40 A *Román Írók* sorozat közös vállalkozás válogatáskötetet, antológiákat, főként verseket és novellákat publikált.

41 Dávid Gyula szíves közlése.

42 A főigazgatóság feladata a Magyar Szocialista Munkáspárt „művelődéspolitikájának megvalósítása a könyvkiadás és könyvterjesztés területén állami eszközökkel”. Lásd KÖPECZY Béla: *A Kiadói Főigazgatóság ideiglenes ügyrendje és munkarendje (október 30.) = Irányított irodalom. Írók pórázon. A Kiadói Főigazgatóság irataiból. 1961–1970.* MTA ITI, Bp., 1992 (a továbbiakban *Irányított irodalom*). 21.

43 ILLÉS Endre: *A Szépirodalmi Könyvkiadó beszámolója, Budapest, 1970. augusztus 10.* = *Irányított irodalom* 480.

44 Uo. 481.

mésztesen sorolódott be mind a román, mind a magyar irodalom. Az azt követő években viszont a romániai román irodalomtól különválasztódik az erdélyi, majd a romániai magyar irodalom.

A magyar irodalomnak elsősorban önmagát, de fordítói által a magyar nyelvű román irodalmat is exportálnia kell. Az exportálás folyamatában a külföldiek megértését, befogadói viszonyulását elősegítő műfordítók valamennyien a romániai magyar irodalom élvonalába tartozó szerzők. Kettős minőségben is jelen vannak tehát Románia határain túl. Minőségi fordításaik pedig ahhoz járulnak hozzá, mint ahogy a fenti példák bizonyítják, hogy olyan román irodalmi alkotások is eljussanak a magyarországi közönséghez, amelyek másként kiesnének a lektori véleményezéskor. Annak ellenére, hogy a komparatiztika mint tudomány épp ebben az időszakban, a hetvenes években rehabilitálódik, és az irodalmi kapcsolatok is működhetnek, mégis egyéni szerzői vagy, mint láttuk, fordítói teljesítmények szintjén, valamint az azokat értékelő lektori vélemények felől is vizsgálható a kérdés; és az egyes példák segítségével egy újabb perspektívából, a kiadók stratégiája felől árnyalható a kapcsolattörténet e szakasza.

EDITORIAL PLANS AND THE EXPORT OF THE ROMANIAN LITERATURE IN THE 1970S

Keywords: *publishers and policies, Hungarian and Romanian literature, opinions of lecturers, quality, translation*

The present study is based on a bibliographic data collection, as a result of a postdoctoral grant. Taking into consideration the bibliography of Hungarian–Romanian literary contacts, and finding a monthly publication of the Európa Könyvkiadó in Budapest (Hungary), the study deals with the interpretation of lecturers on the Hungarian reception of Romanian literature. By categorizing these interpretations and opinions, the study builds a catalog of aspects that helps at the microscopic observation of the literary export. The study analyzes the possible results of the bilateral joint editing between Romania and Hungary during this period, as well as the related problems, namely the non-equivalency between the author and his opera, respectively the translator and his literary translations. It also indicates that the role of the translator and translation – secondary in the process of literary creation – in the literary selection process and export receives overtones that deserve to be analyzed from the aspect of comparative and cultural contacts.

PLANURI EDITORIALE ȘI EXPORTUL LITERATURII ROMÂNE ÎN ANII 1970

Cuvinte-cheie: *edituri și politici, literatura maghiară și română, opiniile lectorilor, calitate, traducere*

Studiul se bazează pe datele bibliografice colectate în urma unei cercetări postdoctorale. Pornind de la aceste date și găsind ca sursă documentară prospectul lunar al editurii Európa Könyvkiadó din Budapesta (Ungaria), studiul se ocupă cu interpretarea opiniilor lectorilor editurii referitoare la receptarea maghiară a literaturii române. Prin categorizarea opiniilor se construiește un catalog al aspectelor care ajută la observarea microscopică a exportului literar. Studiul analizează și funcționarea concretă a acordului bilateral de editare comună existent între România și Ungaria în această perioadă, respectiv asupra neconcordanțelor între autor, operă, respectiv traducător, traducere. Se arată și faptul, că rolul traducătorului și traducerii – secundar în procesul creației literare, în procesul selecției și exportului literare primește conotații ce merită a fi analizate și din aspectul contactelor culturale și ale comparatisticii.